

Paauglių, turinčių vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumo ugdymas šeimoje: motinų patirtys

Stasė Ustilaitė¹, Alina Petrauskienė²

¹ Lietuvos edukologijos universitetas, Sporto ir sveikatos fakultetas, Kūno kultūros teorijos ir sveikatos ugdymo katedra, Studentų g. 39, 08106 Vilnius, stase.ustilaitė@leu.lt

² Mykolo Romerio universitetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas, Ateities g. 20, 08303 Vilnius, alina.petrauskiene@mruni.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojami paauglių, turinčių vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumo ugdymo aspektai šeimoje ir motinų kaip ugdytojų vaidmens realizavimo poreikiai. Atskleidžiama motinų patirtis, siekiant suprasti vaikų išgyvenimus, reakcijas į paauglių lytiškumo raišką, ugdymo pastangas šeimoje, pagalbos motinoms perspektyvą. Tyrime dalyvavo 8 motinos, kurios augina paauglius, turinčius vidutinį intelekto sutrikimą. Jų lytiškumo ugdymas šeimoje motinoms kelia diskomfortą ir nepatogumą, jos patiria sunkumų, turi abejonių, neretai yra sutrikusios, atlikdamos lytiškumo ugdytojos vaidmenį. Tiriant išryškėjo psichologinio ir edukacinio motinų pasirengimo atlikti lytiškumo ugdytojos vaidmenį poreikiai: asmeninių reakcijų į paauglių lytinį brendimą ir seksualinį elgesį supratimas, pasitikėjimo ugdyti neįgalių paauglių socialinius, saviraiškos gebėjimus, vertybines nuostatas, susijusias su šeimos etika, vyro ir moters meile, draugyste, šeiminiiais santykiais, įgijimas. Socialinės pagalbos motinoms perspektyva sietina su jų savirealizacijos, profesinės karjeros, laisvalaikio ir atokvėpio galimybių išplėtimu ir šeimos dalyvavimo bendruomeninėje veikloje skatinimu.

Esminiai žodžiai: vidutinis intelekto sutrikimas, lytiškumo ugdymas šeimoje, motinų patirtys.

Įvadas

Lytiškumo raiška yra neatsiejama visų žmonių, tarp jų ir intelekto sutrikimą turinčių asmenų, gyvenimo dalis (Povilaitienė ir Radzevičienė, 2013; Gomez, 2012; Isler, Beytut,

Tas ir Conk, 2009; Servais, 2006). Asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, lytiškumas gali reikštis labai įvairiai, tai priklauso nuo intelekto sutrikimo laipsnio, individualių savybių bei aplinkinių požiūrio. Asmenims, turintiems vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumas reiškiasi masturbacija, noru apkabinti, pabučiuoti, laikytis už rankų (Harader, Fullwood ir Hawthorne, 2009), kitų asmenų kūno lietimui be lytinių santykių (Kijak, 2011). Lytiniai santykiai tarp asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, yra retas reiškinys, jų nebuvimą lemia nuolatinė kitų žmonių priežiūra bei neigiamas aplinkinių požiūris į asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, lytinius santykius (Kijak, 2011). Teigiamas artimųjų požiūris, palaikymas ir parama asmenims, turintiems intelekto sutrikimą, yra labai svarbūs, nes tėvai yra tie žmonės, su kuriais vaikai praleidžia daugiausia laiko ir jais pasitiki. Be to, tėvų požiūris, elgesys gali paskatinti arba, atvirkščiai, slopinti pozityvią lytiškumo raišką (Löfgren-Martenson, 2004). Prieš kelis dešimtmečius daugelis tėvų iš viso atsisakė pripažinti savo vaikus, turinčius intelekto sutrikimą, kaip lytiškas būtybes, kurios turi seksualinių poreikių, ir draudė bet kokias lytiškumo apraiškas (apsikabinimas, pabučiavimas), kita tėvų dalis juos apibūdindavo kaip „seksualinius monstrus“, nesugebančius kontroliuoti savo seksualinių troškimų, emocijų ir jausmų (Parchomiuk, 2013; Eastgate, Scheermeyer, Driel ir Lennox, 2012; Swango-Wilson, 2010). Tačiau pastaruoju metu požiūris keičiasi ir tėvai sutinka su tuo, kad jų vaikai bręsta kaip ir įprastinės raidos vaikai, tad jų požiūris į jų lytiškumą tapo gerokai liberalesnis, net kai kalbama apie šių asmenų galimybę ateityje sukurti šeimą.

Lietuvos ir užsienio šalių mokslininkų (Černovaitė ir Bulotaitė, 2014; Parchomiuk, 2014) tyrimų duomenys liudija, kad daugiausia laiko bei pastangų globodamos ir auklėdamos negalią turintį vaiką skiria jų motinos. Lietuvoje motinų kaip vaikų globėjų vaidmuo yra palaikomas ar net idealizuojamas, suteikiant joms visą „natūralią“ atsakomybę rūpintis vaikų fizine, emocine sveikata bei gerove. Kita vertus, motinų pastangos neprikaištingai ar idealiai atlikti motinos pareigas priklauso nuo individualių neįgalaus vaiko poreikių, motinų (tėvų) galimybių ir išteklių, socialinio ir ekonominio konteksto, kuriame funkcionuoja tėvai (Parchomiuk, 2014). Lietuvoje motinos, kurios augina vaikus su negalia, nuolatos jausdamos atsakomybę už jų nuolatinę globą ir neturėdamos pakankamai laiko asmeniniam gyvenimui, neretai išgyvena depresiškumą, pesimizmą, pyktį. Tiesa, augindamos ir auklėdamos neįgalų vaiką, jos patiria ir daug pozityvių jausmų, tokių kaip prisirišimas prie vaiko, šeimos narių ryšio sustiprėjimas, asmeninis ir dvasinis augimas, džiaugsmas dėl galimybės rūpintis savo vaiku ir suteikti jam laimės (Černovaitė ir Bulotaitė, 2014), pasikeitę prioritetai, didesnis dėkingumas, džiaugsmas vaiko pasiekimais, išaugęs tikėjimas, prasmingesni tarpusavio santykiai (Beighton ir Wills, 2016). Laikui bėgant, motinos įgyja neįgalaus vaiko auginimo ir auklėjimo žinių bei įgūdžių, išsiugdo lankstumo ir prisitaikymo prie situacijų gebėjimus. Teigiami tokių vaikų ugdymo aspektai yra susiję su vertybėmis, kurios, anot minėtų autorių, leidžia tėvams prisitaikyti prie stresinės patirties ir sėkmingai tokiais vaikais rūpintis bei juos ugdyti.

Vis dėlto tiek Lietuvos (Purvanekienė, 2011; Ustilaitė ir Kalinkevičienė, 2005), tiek užsienio šalių (Dupras ir Dione, 2013) mokslininkai pažymi, kad vaikų, turinčių inte-

lekto sutrikimų, lytiškumo ugdymas šeimoje tėvams kelia nemažai įtampos ar diskomforto. Mokslininkai (Malacane ir Beckmeyer, 2016) nurodo, kad tėvų žinios lytiškumo klausimais, jų pasitikėjimas savimi kalbėti su paaugliais laisvai ir nesidrovint skatina atvirą tėvų ir paauglių bendravimą apie seksualumą ir seksualinį elgesį. Kai tėvai turi daugiau informacijos apie tai, kaip atsakyti į paaugliams rūpimus klausimus, jie jaučiasi kompetentesni, todėl tėvų lytinis švietimas yra naudingas tiek jiems, tiek ir jų paaugliams vaikams, turintiems intelekto sutrikimų (Kok ir Akyuz, 2015). Kitų mokslinių tyrimų duomenys (Povilaitienė ir Radzevičienė, 2013; Purvaneckienė, 2011; Ustilaitė ir Kalinkevičienė, 2005) rodo, kad tėvai linkę ignoruoti vaikų lytinio brendimo raišką, nes nežino, kaip reaguoti ir padėti paaugliui. Dažnai tėvai nėra linkę kalbėtis su vaikais ir lytiškumo ugdymo funkciją norėtų perduoti mokyklose dirbantiems specialistams ar mokytojams. Pastebėta, kad tėvams trūksta ne tik žinių, bet ir psichologinio pasirengimo kalbėtis su vaikais lytiškumo klausimais. Neretai tėvai nusivilia, nes nežino, koku būdu, kada, kokiose situacijose inicijuoti ugdamuosius pokalbius ir kaip palaikyti pagalbos paaugliui sąveiką.

Tyrimo objektas – motinų, auginančių vaikus, turinčius vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumo ugdymo patirtis.

Straipsnio tikslas – atskleisti paauglių, turinčių vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumo ugdymo šeimoje aspektus, remiantis motinų patirtimi, siekiant suprasti motinų išgyvenimus, susijusius su paauglių lytiškumo raiška bei lytiškumo ugdymu šeimoje, ir išryškinti pagalbos motinoms perspektyvą.

Straipsnyje keliami šie tyrimo klausimai: *kokių išgyvenimų, susijusių su vidutinį intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo raiška ir lytiškumo ugdymu, patiria motinos; kokios yra motinų, kaip lytiškumo ugdytojų šeimoje, pastangos ir pagalbos poreikiai?*

Tyrimo metodologija

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo 8 Vilniaus mieste gyvenančios motinos (36–58 m.). Tyrimo dalyvės atrinktos atsitiktinės tikslinės atrankos būdu (Patton, 2001). Svarbiausias atrankos kriterijus buvo motinos, auginančios vidutinį intelekto sutrikimą turintį vaiką, ir vaiko amžius (paauglystė, 12–21 m.). Tyrimo dalyvių demografiniai ir socialiniai duomenys pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė

Tyrimo dalyvių demografiniai ir socialiniai duomenys

Dalyviai	Šeimninė padėtis	Išsilavinimas	Vaikų skaičius šeimoje	Vaiko, turinčio intelekto sutrikimą, amžius ir lytis
M1	Gyvena santuokoje	Aukštesnysis	1	20 metų mergaitė
M2	Bendras gyvenimas nesusituokus	Aukštasis	3	18 metų berniukas
M3	Gyvena santuokoje	Vidurinis, profesinis	1	12 metų mergaitė
M4	Našlė	Aukštesnysis	1	14 metų berniukas
M5	Išsituokusi	Vidurinis, profesinis	1	18 metų mergaitė
M6	Išsituokusi	Aukštasis	3	14 metų berniukas
M7	Išsituokusi	Aukštasis	2	12 metų berniukas
M8	Gyvena santuokoje	Aukštasis	6	21 metų berniukas

Duomenų rinkimas. Tyrimo duomenims rinkti buvo taikytas *sutelktos* (angl. *focus*) grupės diskusijos metodas (Mayring, 2014), kuris leidžia išsiaiškinti informantų požiūrį dominamu klausimu ir surinkti informaciją apie dalyvių nuomonę, emocijas, elgesį ir vertybes, susijusias su jų vaikų, turinčių intelekto sutrikimą, lytiškumo raiška. Šis duomenų rinkimo metodas leido sukurti tyrėjo ir tyrimo dalyvių sąveikai palankią aplinką, kurioje dalyviai galėtų laisvai ir spontaniškai reikšti savo mintis tiriamais klausimais, bendraudami su kitais grupės nariais bei nusakyti jautrias jiems temas ir poreikius.

Pusiau struktūruotą interviu sudarė klausimai apie dabartinę motinų, auginančių vidutinį intelekto sutrikimą turintį vaiką, padėtį (*Kaip lytiškumas reiškiasi vaiko gyvenime? Kas kelia motinoms susirūpinimą dėl vaiko lytiškumo raiškos?*) ir pageidaujamą padėtį (*Ko reiktų, kad būtų galima geriau patenkinti jų kaip lytiškumo ugdytojų poreikius? Kokią pagalbą jos gauna iš specialistų ir kokia yra reikalinga?*).

Sutelktos grupės diskusija vyko 2015 m. balandžio mėn. viename Vilniaus miesto socialinių paslaugų centre, įrašant interviu tekstus į diktofoną. Sutelktos grupės diskusija truko 2,5 valandos.

Duomenų analizė. Duomenų analizei buvo taikytas indukcinės kokybinės turinio (angl. *content*) analizės metodas (Elo ir Kyngäs, 2008). Buvo vadovautasi indukcinės kokybinės analizės konkrečiomis procedūromis: analizės prasmų vienetų pasirinkimu,

2) duomenų ir visumos perpratimu, 3) atviru kodavimu, 4) kategorizavimu, išskiriant subtemas 5) abstrahavimu, jungiant subtemas į temas.

Siekiant užtikrinti tyrimo duomenų analizės patikimumą, interviu duomenys analizuoti taikant tyrėjo trianguliaciją (kai duomenys buvo analizuojami dviejų tyrėjų) (Rourke ir Anderson, 2004). Prieš pradėdami analizuoti duomenis, tyrėjai sutarė dėl duomenų analizės principų – pirminę duomenų analizę atliko kiekvienas tyrėjas atskirai, koduodamas tekstų ištraukas ir jungdamas duomenis į pirmines temas. Po to tyrėjai lygino pirmines temas ir neatitikimai tarp pirmojo ir antrojo tyrėjo buvo išspręsti diskusijose, tyrėjams susitarus ir kartu pasiekus bendrą sutarimą. Tyrėjams galutinai susitarus dėl duomenų kodavimo ir temų apibendrinimo, buvo užtikrintas duomenų tematinės analizės rezultatų patikimumas.

Tyrimo etika. Tyrėjai išsipareigojo tyrimo dalyviams neskelbti informacijos, susijusios su konkrečia socialinių paslaugų organizacija, kurioje jos lankosi. Vadovautasi pagarbos asmens orumui, anonimiškumo, savanoriškumo, geranoriškumo ir teisingumo principais. Tyrimo dalyvės buvo supažindintos su tyrimo tikslu, joms argumentuota jų patirties reflektavimo svarba.

Tyrimo rezultatai

Pasirinktas kokybinis tyrimo metodas leido atskleisti 8 motinų, auginančių paauglius, turinčius vidutinį intelekto sutrikimą, autentišką paauglių lytiškumo ugdymo patirtį šeimoje iš pačių motinų perspektyvos. Sutelktos grupės diskusijos metu, taikant pusiau struktūruotą interviu metodą, buvo atskleistos 4 pagrindinės temos:

- Motinų reakcija į paauglių lytinį brendimą;
- Motinų išgyvenimai, susiję su paauglių santykiais su kitais asmenimis, santykių su kitos lyties asmenimis užmezgimu;
- Motinų pastangos ugdyti paauglių lytiškumą šeimoje;
- Pagalbos paieška ir vidiniai resursai.

Pirmąją temą *Motinų reakcija į paauglių lytinį brendimą* sudaro penkios subtemos:

Moters (vyro) kūno piešinių pamatymas ir susirūpinimas dėl jų. Viena motina, pasakodama apie savo sūnaus lytinį brendimą, pastebėjo, kad jis domisi kitų žmonių, ypač moterų, kūnais ir tai išreiškia savo piešiniuose: „<...> Pradėjo piešti žmones, kartais moteris, tokias gražias, figūringas, su krūtinės dekoltė, su gražiai padaryta suknele <...>“ (M2)¹. Motinos manymu, jos vaikas jaučiasi sumišęs, piešdamas moterų kūnus („nupiešia, suglamžo, sudrasko ir išmeta“), ir vengia apie tai su ja kalbėti („jis sako: „Nekalbėk“). Motina prisipažįsta, kad tai, ką ji mato sūnaus piešiniuose, jai kelia susirūpinimą, ji piešinius ima nepalankiai vertinti: „Ar labai blogai jau ten nupiešta, <...> ir nieko gero, turiu pasakyti“ (M2).

¹ Tyrimo dalyvių kalba pateikiama autentiška, netaisyta.

Paauglių tapimo suaugusiaisiais stebėjimas ir savo baimės pripažinimas. Kita motina pasakojo, kad pastebi sūnaus išgyvenimus, susijusius su kūno ir tapimo vyru pokyčiais. Anot informantės, „<...> jis kartais pergyvena žiūrėdamas į veidrodį, <...> pergyvena, kad barzdą jau reikia skustis, <...> jis bijo suaugti. Labai bijo tapti vyru“ (M2). Taip pat ji atpažįsta ir savo baimes, kurias sieja su galimu sūnaus seksualiniu elgesiu: „Aš bijau, kad jis žaidžia kažkokius žaidimus“ (M2).

Kita informantė, dvylikametės paauglės motina, pastebėjo dukros brendimą, kai ši pradėjo demonstruoti nuogas kūno dalis (pavyzdžiui, apnuogintą pilvą). Toks dukros elgesys motinai kelia nerimą, nepasitenkinimą ir baimę: „Aš kartais sunerimus pradedu kalbėti ir aš nepatenkinta ir vėl paskui jos atsiprašau... Man irgi yra tokia baimė kažkokia“ (M4).

Paauglių poreikio puoštis supratimas ir susirūpinimas dėl nuogo kūno rodymo viešose vietose. Viena informantė pastebėjo dukros poreikį rengtis kūno seksualumą išryškinančiais drabužiais: „Nori visus rūbus apsitempt, nori apsirengt, kaip jinai nori. Ji apsirengtų mini, kad viskas būtų ryšku kaip mozaika ir galbūt net apnuoginta. Drabužiai turi būti labai išraiškingi. Ji nori tų iškirpčių ir liemenukų, maudymukų jai reikia. Reikia visko. Reikia batukų, kurie kaukšėtų...“ (M5). Motinos manymu, vaiko drabužiai „turi būti labai patogūs, laisvi“, nes, anot jos, „aptempti drabužiai gali paskatinti onanizmą“ (M3). Anot informantės, jos dukra džiaugiasi matydama tiek savo, tiek ir mamos nuogą kūną: „Kūnas jai nuostabus, nuostabus. Tai jos nuosavybė, džiaugiasi, plekšnoja save ir mane, jeigu nuogą mato. Kūnas jai toks gėris“ (M1). Motina supranta paauglės dukros emocijas, kai ji džiaugiasi nuogu kūnu savo namų aplinkoje, tačiau nerimauja dėl visuomenės galimos reakcijos į socialiai nepriimtina dukros elgesį viešoje vietoje: „Mano dukra neturi gėdos jausmo, bet įsivaizduokit visuomenės reakciją, kai patogiai atsisės ar iškels kijas“ (M3).

Kitų informančių pastebėjimais, jų vaikai, kaip ir visi paaugliai, turi stipriai išreikštą polinkį gražiai atrodyti, išsiskirti ir patikti kitiems: „<...> ji nori tvarkingai atrodyti, ten gumytėm susiriša, kaspinėliais, nu vat plaukai jai rūpi, <...> kartais būna, kad sako, jog noriu suknelės“ (M3); „<...> pastebiu, kad jis porą kartų iki parduotuvės kai ėjo ir striukytę užsideda, ir kepurę, <...> vat ir matau, kad jam ne tas pats, ir aš sakau, oi, kaip tu gerai atro dai“ (M2); „Centre būna šokiai, tai <...> ji apsirengs raudonai, <...> apranga turi būti išskirtinė, pasikvėpins, nagus pasidažys ir eina į šokius, <...> ir aš kartais padedu, nagus nulakuoju“ (M5).

Paauglio seksualinių fantazijų klausymasis ir jų atmetimas. Viena motina atpažįsta savo paauglės dukros lytiškumo raišką girdėdama jos kalbas ir fantazijas: „Kai aš pasiklausau jos kalbas, tai esu šokiruota, aš nesuprantu, iš kur galima šitaip prisifantazuoti. Tiesiog siaubas. Atsirado kalbos, žodžiu, kad su draugais reikia miegoti, kažką daryti, kažką veikti. <...> Jinai žiūri tiktai į vyresnius vyrus, tėčio bendraamžius“ (M5). Motiną šokiruoja ir kelia siaubą dukros kalbos ir seksualinės fantazijos, ypač kai apie tai ima kalbėti jos mokytoja, sakydama, „kad jinai per pamokas nieko nedaro, sėdi suole ir tiesiog tauškia, nieko nenori daryti. Laukia savo princo, ir apskritai ji tiesiog kaip nutrūkusi“ (M5).

Paauglio poreikio turėti santykius su priešingos lyties atstovu pastebėjimas ir atsargas palaikymas. Tiek dukras, tiek sūnus auginančios motinos pastebi, kad jų vaikai siekia užmegzti santykius su kitos lyties asmenimis: „<...> ji nusižiūrėjo vieną savanorį, tai dvi savaites buvo kalba tik apie jį, kaip ten ji pasikvies jį į kambarį, kaip ten tą aną <...>“ (M1); „<...> tai jinai labai linkusi prie tų vyresnių vaikinių, pavyzdžiui, stovyklose, kai būna tie savanoriai, ji prie tų jaunų vaikinių, <...> ir ji būtent prie jų būna, o ne prie tų mergaičių, o prie jų“ (M5); „<...> Tuose pokalbiuose jau atsirado berniukai, o aš sakau, jeigu tau kažkas patinka, mes galim pasikviesti į svečius, <...> neseniai sakė, kad jam patinka mergaitė, ir aš per daug kažkaip nesureikšminau, <...> patinka mergaitė kažkokia, pabučiuoti bando, dėmesį rodo“ (M2).

Antrąją temą Motinų išgyvenimai, susiję su paauglių santykiais su kitais asmenimis, santykių su kitos lyties asmenimis užmezgimu atskleidžia keturios subtemos:

Baimė, kad paaugliai patiklūs ir juos „lengva apgauti“. Motinos išsakė juntančios baimę, kad jų vaikai yra labai patiklūs, bendraudami su mažai pažįstamais žmonėmis, anot kalbintų motinų, juos lengva apgauti, suvilioti: „Labai lengva apgauti kam nors, jei ką nors jai prižadėtų, duotų ar pakviestų, <...> jai nėra jokių svetimų žmonių, gali su bet kuo iš karto bendrauti, ir dėl to man labai baisu“ (M3); „Maniškė tai labai pasiduoda kity įtakai. Tai baisiausia, kad kiti ja pasinaudoti gali. Pasakys: nueik tenai, padaryk tą – jinai ir nueis. Pasakys: padaryk tą ir tą, ir padarys“ (M1). Motinos supranta, kad „tai yra mūsų pačių [motinų] baimės. Vaikai neturi tų baimių vienas kito atžvilgiu. Tai mūsų aplinkos, ale protingųjų baimės“ (M3). Matyti ir tai, kad motina nėra tikra dėl paauglio gebėjimo pasakyti „ne“, bijo, kad kiti menkai pažįstami žmonės taps jam nebe svetimi, o artimi: „Ji labai greitai prie to svetimo žmogaus prisiriša. Tai jis jau ir nebesvetimas, dėl to ir yra baimės“ (M3).

Sutrikimas situacijose, kai paaugliai nejaučia gėdos ir mėgdžioja socialiai nepriimtina elgesį. Viena mama prisipažino išgyvenanti dėl dukros elgesio viešose vietose: „Tas gėdos neturėjimas mane labai trikdo. Tokia situacija, nežinau, kokia gali būti, <...> tik pliumpt ir atsisėdo kam nors ant kelių“ (M3).

Kita motina pasakojo atvejį, kai su dukra ilsėjosi pajūryje ir sutriko, kai „<...> jinai [dukra] ėjo ir tiesiog kiekvieną berną kabino, <...> aš taip pasimečiau“ (M1). Dar kita motina prisiminė atvejį, nutikusį paauglių vasaros stovykloje, kai jos dukra, būdama su kitais vaikais gamtoje, pakartojo veiksma, kurį buvo mačiusi anksčiau: „<...> Atkišo užpakalį, šluostėsi, tvarkėsi ir dar garsiai juokėsi, ir jinai net nesuprato, kodėl kiti pasipiktino tokiu jos elgesiu. Ji po to verkė, sakė: „Daugiau taip nedarysiu“, o kodėl nedarysiu – nesuprato“ (M3).

Dar viena informantė pasakojo, kad jos, gyvendamos dviese su dukra, įpratusios iš vonios išeiti nuogos, todėl dukra, išvažiavusi į paauglių vasaros stovyklą, „<...> pižamą rengiasi visiems stebint, ramiai nusirengia, elgiasi taip, kaip jai patogiu, kaip namuose“ (M5). Motina pasakoja, kad ji išgyvena, kai dukra nesupranta, jog vaikštinėti nuogai stovykloje nėra tas pat kaip namie. Kita vertus, motina pripažįsta, jog pati neturėtų vaikščioti nuoga namuose vaiko, kuris mėgdžioja jos elgesį, akivaizdoje.

Paauglių galimybės ateityje gimdyti vaikus ir kurti šeiminius santykius atmetimas.

Viena informantė paminėjo, kad jai sunku įsivaizduoti savo dukros kaip būsimos mamos ateitį: „<...> turbūt nė viena mama nesvajoja, kad dukra ištekėtų ar dar ką. Aš tikrai ne. <...> Sakykim, pagimdo proto negalią turinti moteris kūdikį, kurį labai greitai atimtum. <...> Ir tai man kelia kažkokį siaubą dėl to, kad Saulė mylėtų vaiką beprotiškai ir niekam nerūpėtų, kad jos širdis sudraskyta, jei kūdikį iš jos atimtų“ (M1).

Kita informantė sunkiai įsivaizduoja, kaip galėtų padėti sūnui, jeigu „<...> vieną dieną sūnus pasakys: „Mama, aš jau didelis, man reikia moters.“ Kaip reikėtų šitą klausimą išspręst? Net neįsivaizduoju“ (M2).

Kito paauglio motina pripažino, kad jai būtų labai sudėtinga kalbėtis su sūnumi apie santuoką: „Man labai kvaila tokia kalba apie santuoką su neįgaliaisiais. Jiems nereikia žadinti tokių iliuzijų. Aš labai pykstu, kai aplinkiniai apie tai kalba. Man norisi, kad jo [sūnaus] santykiai apsiribotų gražia draugyste“ (M8).

Taigi kelios informantės mano, kad dėl ribotų mąstymo galimybių jų vaikams nėra lengva suprasti šeimoje egzistuojančius vaidmenis, pareigas, atsakomybę. Viena informantė teigė pastebėjusi, kad jos vaikui būdingas nerealus, savitas šeimos įsivaizdavimas: „<...> Ji įsivaizdavo: „<...> aš gulėsiu lovoj su vaikinu, o tu man tarnausi, atneši, nuneši.“ Ne, sakau, jeigu bus santuoka, tu turi rūpintis, plauti, tvarkyti, tu, sakau, matai, kaip aš tėčiu rūpinuosi“ (M5).

Pasak šios motinos, vyro ir moters santykių modelį jos paauglys vaikas sukuria iš televizijos filmų: „Žiūri būtent serialus, kur aktuali meilės tema, ir tada man komentuoja, kad, mama, čia šitas myli, čia šitas apgaudinėja; ji, sakau, žiūri televizorių ir jinai sako: „Mamyte, jie gulėjo, žinok bus vaikelis <...>“ (M5).

Motinos pastebi, kad jų vaikams aktualios temos apie tėvystę (motinystę): „Kartais <...> ji įsivaizduoja, kad ji motina ir tą poreikį patenkina taip: ateinu ir randu užmigusią ir kažkokį žaisliuką prisispaudusią prie krūtinės. Tai ji tą žaisliuką tarsi vaiką maitina“ (M5); „<...> Kartais užsimena, kad ji nori ištekėti ir turėti vaikų“ (M1).

Taigi iš interviu duomenų matyti, kad intelekto sutrikimų turintys jaunuoliai šeimą laiko svarbiu savo gyvenimo aspektu, tačiau kyla klausimas, ar tėvai ir visuomenė yra pasirengę pripažinti jų teisę į santuoką, tėvystę (motinystę)?

Motinių dvejonės ir viltys, susijusios su vaiko, tapsiančio suaugusiuoju, savarankiško gyvenimo perspektyva. Tyrimo metu išryškėjo neigiama motinų nuostata dėl paauglio būsimos šeimos kūrimo: jos neįsivaizduoja savo vaikų šeiminio gyvenimo, nes mano, kad jiems tiesiog trūksta igūdžių, kurie reikalingi gyvenant šeimoje: „Ne, ne, savarankiškai šeimoj jis negali gyventi. Nors daugelį dalykų jis suprastų. Kartais atrodo, kad jis labai gali būti savarankiškas, o kartais visai atrodo, kad negali“ (M8); „Bent jau iš to, kaip dabar vyksta jos raida, viskas kaip eina į priekį, tai aš labai abejoju, kad ji visiškai savarankiškai galėtų gyventi“ (M1).

Tiesa, kai kurios motinos teigė manančios, kad jų vaikai galėtų savarankiškai gyventi tuo atveju, jeigu tėvams kažkas atsitiktų ir jie nebegalėtų rūpintis savo vaikais.

Viena apklaustoji teigė neatmetanti galimybes, jog kada nors jos vaikas galės gyventi savarankišką gyvenimą: „*Jis gali gyventi atskirai, aš žinau, kad yra tų negalių kitokių ir labai sąmoningų mergaičių mokykloj, ir jie galėtų vienas kitą papildyti ir gyventi bendrą gyvenimą*“ (M6); „*Žinote, taip jau plačiau prasme, manyčiau, galėtų pabandyti kažkada ateityje, po penkerių metų, nes dabar tas jo brendimas, tas tobulėjimas, tas aplinkinio pasaulio matymas žymiai platesnis <...>*“ (M2).

Trečiąją temą *Motinių pastangos ugdyti paauglių lytiškumą šeimoje* sudaro 5 subtemos:

Atsargus pokalbis su paaugliu, įvertinus situaciją namuose. Viena diskusijos grupės dalyvė teigė, kad ji linkusi su sūnumi aptarti kai kuriuos lytiškumo klausimus, pvz.: kaip elgtis su merginomis, iš kur atsiranda vaikai, ką reiškia sekso scenos, rodomos per televiziją, kodėl bučiuojamasi, kas yra graži meilė ir draugystė, tačiau ji abejoja, ar jos paauglys sūnus pajėgus tuos dalykus suprasti: „*Aš noriu kalbėti, aš bandau kalbėti ir bandau ten pagal situaciją įvertinti, kiek daug čia reikia kalbėti. Aš stengiuosi, <...> mes galim labai lėtai ir palaipsniui pokalbį vystyti iki kažkokios vat minties ar išvados, kurią jis galėtų suprasti*“ (M2).

Poreikio kalbėtis merginos orumo ir lytinių santykių temomis pripažinimas ir sudėtingumas aiškinant tokius dalykus. Viena informantė pripažino pokalbio su dukra svarbą ir sudėtingumą: „*Kaip ir visos mamos, aš suvokiu, kad reikia kalbėti su dukra apie orumą. Reikia aiškinti, bet labai sunku yra paaiškinti, kas tai yra. Labai sudėtinga, nes mano vaiko žodynas siauras, ir nežinau, kaip tai perduoti*“ (M5).

Kita motina svarstė: „*<...> Iki kokios ribos reikia kalbėti, kad nebūtų sužadintas lytinis potraukis <...>, galvoji, kiek reikia kalbėti, kad gal geriau nesužadinti, kaip nors nesukelti iš tiesų. Ir tikrai yra abejonė, kiek čia gali kalbėti*“ (M1).

Šeiminių lytinių santykių temos pripažinimas ir atsargus, nedrąsus kalbėjimas. Viena motina pokalbio metu prisipažino, jog, aptardama su sūnumi lytinių santykių scenas, rodomas per televizorių, jaučia diskomfortą: „*Žinoma, jaučiu, nes vienas dalykas, neturiu sveiko tokio amžiaus vaiko, su kuriuo būtų tekę aptarti lytiškumo klausimus. Nežinau nei žodžių, kaip apie tai pasakyti, neturi nei draugų*“ (M8).

Kita motina minėjo, kad, kai ji buvo paauglė, jos tėvai su ja nekalbėjo lytiškumo temomis, todėl jai apie tai kalbėti su dukra sudėtinga: „*Man tai sunku. Ir su manim niekas nekalbėjo, aš nemoku kalbėti. Dukra neklausia manęs, kas liečia pasikeitimus jos kūne, nors jinai jau turi visą tą moterišką kūno išvaizdą, tai vat kažkaip kalbam apie tai, o baisu buvo pradžioje*“ (M1).

Dar kita mama taip pat paminėjo, kad jos šeimoje intymūs santykiai buvo tabu: „*Taip mus auklėjo. Niekada su niekuo nepasibučiuoti ir taip toliau... Tai mes tą perėmėm irgi*“ (M5).

Nuoširdus ir pamokantis pokalbis apie seksualinio gyvenimo pasekmes. Viena informantė teigė, kad ji atvirai kalbasi su dukra ir dalijasi su ja savo išgyvenimais: „*Kalbu nuo-*

širdžiai ir atvirai. O kas man buvo, o kaip aš jaučiausi, o ką aš dariau. Tiesiog kalbu atvirai, nesislepiant... Ir tas seksualinis gyvenimas, galbūt, nėra toks saldus, kaip rodo filmuose, serialuose. Aiškinu, kad jai reikės auginti vaiką, o ji mato, kaip aš auginu, kiek mes skiriam laiko viena kitai, kaip mes kartais nesuprantam viena kitos, kaip mes nesutariam“ (M1).

Romantiškų santykių su kitos lyties asmenimis palaikymas ir kontrolė. Viena motina pažymėjo, kad jos dukra siekia romantiškų santykių su vaikinu, tačiau paauglių, turinčių negalią, bendravimas tėvus trikdo: „Buvo užėjęs toks momentas, ten klasiokas... meilės seilės prasidėjo. Nieko negirdi. Susitikom su vaikinio tėvais. Tėvai lyg tokie supratingi, bet buvo iki karo. Sakau, keičiam telefonus, korteles. Nieko nepadarysi... Jau ne juokai jau ten buvo, ne juokai“ (M1). Taigi tėvai, palaikydami paauglių draugystę, sykiu siekia jų santykius kontroliuoti ir riboti.

Ketvirtąją temą Pagalbos paieška ir vidiniai resursai atskleidžia keturios subtemos:

Motinos vidiniai resursai. Interviu duomenų analizė atskleidė, kad mamos neretai suvokia esančios stiprios ir energingos ir demonstruoja stiprios moters įvaizdį savo vaikams. Viena iš informančių taip perteikia savo motinystės prasmę: „Aš esu mama. Tai daugiau negu būti tiesiog moterimi. Aš esu paskendusiu mamos rate. <...> Vaikuose aš save matau“ (M2).

Sutelktos grupės diskusijoje dalyvavusi informantė, kuri yra išsiskyrusi ir vaiką augina viena, teigia: „Moteris ir vyras viename. Gal net trys viename. Dar pridedant šeimininkas, šeimininkė ir namai ant manęs, mokesčiai ant manęs. Kas vinį prikal? Aš taip pat. Veži ir veži“ (M1). Ji save suvokia kaip stiprią moterį (kaip „supermamą“), kuriai tenka ne tik auginti vaiką, bet ir kasdienės buities, kurioje jai tenka atlikti namų šeimininkės vaidmenį, rūpesčiai.

Kita diskusijos dalyvė suvokia savo asmeninius poreikius ir mėgina išnaudoti visas pasitaikiusias progas jiems tenkinti, t. y. skirti laiko sau: „Aš toks žmogus, kad man reikia daug judėti, tai aš labai mėgstu pėsčiųjų žygius visokius, aktyviai. Šiaip tai iš tikrųjų trūksta laiko sau. Tai vat taip spontaniškai, dažnai nežinai kada tas laisvas vakaras bus, tai tiesiog, kai tik yra tokia galimybė, tai ja ir pasinaudoju“ (M5).

Viena iš informančių, kurį laiką negalėjusi priimti vaiko negalios, prisipažino: „Kai pradėjau džiaugtis savo vaiku, aš pradėjau jame matyti gerų dalykų, aš pradėjau galvoti, ką dar galėčiau jam duoti. Kiekvieną dieną aš kažką atrandu. Kiekvieną dieną atrandu vis geresnių žmonių, kurie yra nuoširdūs, prisilietę prie negalios“ (M1). Ši motina suvokia, jog jai svarbu pozityvūs dalykai, kuriuos ji geba atpažinti ir įsivardyti.

Artimųjų pagalba. Iš interviu medžiagos matyti, kad apie artimųjų šeimos narių pagalbą beveik neužsimenama, išskyrus vieną kitą atvejį, kai informantės apie savo motiną kalba kaip apie žmogų, kuris pagelbsti namų ruošoje: „Mano mama yra daug padėjusi, nes yra labai daug buitinių dalykų. Bet vat tokios pagalbos, kad tau viduje pagerėtų, tikrai ne“ (M5). Taigi galima teigti, jog ši informantė prašo ir sulaukia artimo žmogaus pagalbos buityje, bet pasigenda jo psichologinės paramos vidinei pusiausvyrai palaikyti.

Viena informantė paminėjo, kad sulaukia pagalbos iš namiškių tik tam tikrais atvejais „<...> Čia tokia artimųjų pagalba išskirtiniais atvejais, <...> važiuojant į rekolekcijas savaitgalį <...>, retai, man einant į teatrą, galiu jiems patikėti dukrą“ (M4), o kita pažymėjo, kad „giminės būna draugiškos tik retais atvejais“ (M6).

Motinių savitarpio pagalba. Kai kurios informantės pabrėžė kitų žmonių pagalbą joms: „Tada, kai šeima nepadedą, būna tokių žmonių iš pašalės <...>, bet iš svetimų žmonių tai aš tikrai daug gavau pagalbos ir jie tarsi nesvetimi“ (M6).

Viena diskusijos grupės dalyvė teigė, kad labiausiai ją suprantančios ir galinčios atliepti jos pagalbos poreikius yra tos motinos, kurios turi (ar turėjo) panašią patirtį: „<...> Tik motinos, auginančios vaikus su negalia, tik jų patirtis, bendravimas su jomis, <...> ta gyvenimiška patirtis, kaip viena sprendžia tą situaciją, kaip kita, ir tada gali kažką sau pritaikyti“ (M4), o kita akcentavo, kad jai labai svarbūs susitikimai, kuriuose mamos kalbasi apie gyvenimą: „<...> mes, mamos, susitikusios kartu pasidarom kavos, šnekam apie įvairius dalykus, kas apie darbą, kas apie kojinių mezgimą. Tiesiogiai bendraujam, ir tai man padėjo. Aš pradėjau džiaugtis savo vaiku, aš pradėjau jame matyti daug gerų dalykų <...>“ (M1).

Specialistų pagalba ir paauglių užimtumas. Kai kurios informantės pažymėjo, kad jos gauna nemokamą psichologo pagalbą, tik išitraukusios į socialinius projektus. Nors psichologo konsultacijos trumpalaikės, tačiau jos padeda motinoms užmegzti nuolatinius ryšius su specialistais: „Projektas buvo, pagalba nemokamai psichologo buvo. Susidraugavom mes su ja. Aš iki šiol su ja bendrauju, ir kokia problema, tai jinai pataria“ (M7).

Kitos informantės nuogaštavo, kad socialiniuose centruose, kuriuose vykdoma projekcinė veikla užimtumui skatinti, paaugliai veikiau nuobodžiauja, nei įgyja savarankiško gyvenimo įgūdžių: „<...> Socialiniame centre įgyvendina projektą ir siūlo tuos pačius užsiėmimus, tą patį per tą patį išstisus metus. Būtų gerai, kad ugdytų savarankiškai pasigaminti maistą, siūti ar prikalti, pasidaryti šukuoseną, makiažą <...>“ (M5).

Diskusija

Sutelktos grupės diskusijoje dalyvavusios motinos pripažįsta savo vaikų lytiškumo raišką ir gerai suvokia, kad jų neįgalūs vaikai bręsta kaip ir įprastinės raidos vaikai. Jos pastebi jų atsiradusį polinkį domėtis savo ir kitų vyrų ar moterų kūnais, todėl stengiasi išklausti vaikų seksualines fantazijas ir suprasti jų tapimo suaugusiais baimes, taip pat pastebi poreikį apsinuoginti ir puoštis bei norą turėti lytinių santykių su priešingos lyties asmenimis.

D. Schaafsma'o (2013) ir L. Servaiso (2006) tyrimų duomenys atskleidžia, kad tiek įprastinės raidos, tiek intelekto sutrikimų turintys paaugliai, lytinio brendimo laikotarpiu susiduria su įvairiais sunkumais ir iššūkiais, tačiau jie yra skirtingi. Pavyzdžiui, asmenys su intelekto negalia yra mažiau informuoti apie lytinį brendimą, jie turi mažiau bendra-

vimo ir seksualinės patirties, be to, jie dažniau patiria seksualinę prievartą ir neigiamą aplinkinių požiūrį į jų lytinio elgesio raišką. Asmenims su intelekto sutrikimais kyla sunkumų užmezgant ir palaikant draugiškus, seksualinius santykius. Šios problemos turi įtakos intelekto sutrikimų turinčių asmenų sveikatai ir gyvenimo kokybei. Mokslininkų (Eastgate, Scheermeyer, Driel ir Lennox, 2012) atlikti tyrimai rodo, kad vaikai, turintys intelekto sutrikimų, tiek su tėvais, tiek su bendraamžiais dažnai kalbasi apie draugystę, santuoką, motinystę ir vaikus, jie linkę tėvams pasakoti apie savo jausmus asmeniui, kuris jam (jai) patinka. Manoma, kad tėvų nuostatos gali paskatinti arba, atvirkščiai, slopinti pozityvią vaikų lytiškumo raišką (Mårtenson, 2004).

Galima teigti, kad tyrime dalyvavusios motinos atpažįsta savo vaikų baimes ir, reaguodamos į jas, mėgina kalbėtis su paaugliais. Grupės diskusijos dalyvės pripažįsta, kad joms nėra lengva atvirai ir nuoširdžiai kalbėtis su vaikais apie lytiškumo dalykus, kad tai kelia joms daug abejonių. Jos išskiria tokias sudėtingas pokalbių temas kaip socialiai priimtinas (ar nepriimtinas) merginų ir vaikinų elgesys, sekso scenos internete ar per televiziją, bučiavimasis, meilė ir draugystė, vaikų gimdymas, motinystė ir tėvystė. Motinos nėra tikros dėl to, kiek reikėtų pokalbius minėtomis temomis plėtoti, nes jas veikia ankstesnė jų patirtis: jų tėvų šeimose buvo vengiama temų apie seksualinį gyvenimą ir šeiminius santykius. Lytiškumo temomis joms nėra lengva kalbėti ir dėl tam tikrų įsitikinimų, vertybių, gyvenimiškos patirties, tradicijų, religinių principų ir kt. (Duguay, 2011). Lietuvos mokslininkai (Purvaneckienė, 2011; Ustilaitė ir Kalinkevičienė, 2005) pastebi, kad tėvams kalbėjimas lytiškumo klausimais neretai yra tabu. Kalbėtis su vaikais apie lytiškumą ir lytinius santykius yra prigimtinė tėvų pareiga, tačiau tokių pokalbių šeimose, ypač auginančiose paauglius, turinčius intelekto sutrikimų, palyginti reta. Tėvams dažnai trūksta žinių ir supratimo, kaip kalbėti su intelekto negalią turinčiais paaugliais lytiškumo klausimais, kad paaugliai juos suprastų. Kalbėjimas lytiškumo temomis su vaikais tėvams dažnai sukelia diskomfortą, jiems sunku išlaikyti reikiamą toną ar paslėpti sumišimą (Eastgate, Scheermeyer, Driel ir Lennox, 2012). Kita priežastis, kodėl tokių pokalbių vengiama, sietina su tėvų baimėmis, kad, suteikdami vaikams žinių lytiškumo klausimais, jie paskatins netinkamą paauglių lytinį elgesį (Isler, Beytut, Tas ir Conk, 2009). Nemažai tėvų yra įsitikinę, kad nėra būtina kalbėtis su vaiku lytiškumo temomis ir kad seksualiniai troškimai savaime nuslops, tačiau kai vaikai bręsta, jiems kyla įvairių klausimų, į kuriuos negavus atsakymų, juos gali apimti baimė ir nerimas (Rashikj ir Trajkovski, 2009).

Tyrime dalyvavusioms motinoms sunku įsivaizduoti, kad jų neįgalus vaikas galėtų turėti vaikų ar kurti šeiminius santykius. Tiesa, asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, teisės, kurios susijusios su jų seksualinių troškimų patenkinimu, pamažu vis labiau pripažįstamos, tačiau, kai yra kalbama apie jų teisę (galimybę) turėti vaikų, tėvai tai vertina ne taip pozityviai (Cuskelly ir Bryde, 2004; Wilkenfeld ir Ballan, 2011).

Asmenys su intelekto sutrikimais turi tokius pačius poreikius ir norus, kaip įprastinės raidos: jie nori bendrauti ir turėti draugų, mylėti ir būti mylimi, kurti šeiminius santykius.

Siekiant atliepti jų poreikius ir norus, nepažeisti jų teisės į visavertį gyvenimą, apsaugoti nuo seksualinio išnaudojimo, svarbu suteikti jiems reikiamų žinių lytiškumo klausimais ir padėti tobulinti socialinius įgūdžius. Tai rodo tėvų ir globėjų lytinio švietimo ir paauglių lytiškumo ugdymo šeimoje bei ugdymo įstaigoje poreikį ir svarbą.

Šiame tyrime dalyvavusios motinos teigia sutrinkančios, kai aplinkiniai nesupranta ir (ar) negatyviai komentuoja ar piktinasi jų neįgalių vaikų seksualiniu elgesiu viešose vietose, pvz., vasaros stovyklose. Mokslininkai aiškina, kad asmenys, turintys intelekto sutrikimą, kaip ir visi kiti žmonės, jaučia lytinį potraukį, bet dažnai jo nesugeba valdyti. Neturėdami tarpasmeninių santykių įgūdžių jie neretai masturbuojasi viešose vietose, o tai piktina aplinkinius žmones (Dupras ir Dionne, 2013). Visuomenės reakcijos ir nuostatos, susijusios su neįgalių paauglių lytiniu elgesiu, lemia tai, kad vienais atvejais juos auginančios šeimos izoliuojasi nuo bendruomenės, o kitais – siekia dalyvauti bendruomenės gyvenime ir laikui bėgant į ją integruojasi.

Tyrime dalyvavusios motinos pripažįsta paauglių lytinio elgesio (pvz., nuogo kūno demonstravimas) raišką uždaroje namų aplinkoje, bet išgyvena baimę dėl tokio elgesio gatvėje ar kitose viešose vietose, nes jų paauglius vaikus lengva apgauti, jie per daug patiklūs bendraudami su svetimais žmonėmis. Motinoms, auginančioms paauglius, kurie turi vidutinį intelekto sutrikimą, neretai iškyla dilema, kaip elgtis: nuolat jais rūpintis, saugoti, globoti (galbūt pažeidžiant jų teises) ar suteikti jiems daugiau laisvės, tačiau baimintis dėl jų saugumo. Tad tėvams nuolat tenka ieškoti būdų, kaip apsaugoti vaikus nuo seksualinio išnaudojimo ir sykiu sudaryti sąlygas jiems plėsti socialinius ryšius ir mokytis tarpasmeninio bendravimo (Rushbrooke, Murray ir Townsend, 2014). Draugystė ir intymūs santykiai sudaro reikšmingą neįgalių vaikų gyvenimo dalį, tačiau negalių turintys asmenys yra lytiškai labiau pažeidžiami, nes jų seksualinių poreikių tenkinimas dažniausiai priklauso nuo kitų žmonių nuoširdumo, empatijos, požiūrio į neįgalų žmogų kaip į lygiavertį asmenį (Vaičekauskienė, 2011). Motinos, siekdamos apsaugoti intelekto sutrikimų turinčius vaikus, ypač mergaites, nuo seksualinio išnaudojimo, neretai juos atskiria ne tik nuo aplinkinių žmonių, bet ir nuo giminių (Gurol, Polat ir Oran, 2014).

Išanalizavus šios tyrimo grupės motinų patirtis, galima konstatuoti, kad jos teigia esančios aktyvios ir ištvermingos, gerai atliekančios ne tik motinos, bet ir namų buities tvarkytojos pareigas, dauguma jų išgyvenusios skyrybas, turi vienišų motinų patirties, todėl mano, kad yra stiprios asmenybės, labiausiai atsakingos už vaikų gerovę. Nors ir turėdamos gausybę kasdinių pareigų vaikams ir jusdamos laiko sau stoką, motinos gerai suvokia savo asmeninius poreikius, todėl palyginti trumpą laisvalaikį stengiasi išnaudoti pramogoms ar susitikimams su draugais bei artimaisiais. R. Černovaitės ir L. Bulotaitės (2014) tyrimas taip pat atskleidė motinų, auginančių intelekto sutrikimų turinčius vaikus, stiprų pareigos jausmą, savosios patirties svarbą, susitaikymą su padėtimi ir tikėjimą. J. Hubertas (2010) atkreipė dėmesį, kad kai kurios motinos, nuolat rūpindamosi intelekto sutrikimų turinčiais vaikais, pamiršta, kad reikia skirti laiko ir sau, ir artimiesiems, todėl neretai išyra šeimos ir prarandami draugai. Atrodo, kad Vakarų

šalių visuomenės, pripažindamos motinų reikšmę vaikų priežiūrai ir ugdymui, sykiu tikisi, kad jos gebės derinti motinos pareigas ir profesinę savirealizaciją (Parchomiuk, 2014). Formalios ir neformalios pagalbos šeimai tinklas, paslaugų pasiūla ir pakankami resursai yra sėkmingos ir pozityvios tėvystės (motinystės) laidas.

Analizuojant tyrime dalyvavusių motinų pateiktus duomenis, galima išvelgti didelį pagalbos joms poreikį. Anot informančių, jos sulaukia pagalbos iš giminaičių tik retais atvejais: kai motinos prašo atokvėpio, prireikus joms išvykti ar namų ruošos darbuose. Intelkto sutrikimų turinčių vaikų motinoms labai svarbi kitų motinų psichologinė parama, nes specialistų teikiama pagalba dažniausia yra trumpalaikė ir fragmentiška: profesionali psichologinė parama ir konsultacijos motinoms paprastai prieinamos tik vykdant socialinius projektus. R. Černovaitė ir L. Bulotaitė (2014) pastebi, kad vienas iš tinkamos psichologinės pagalbos būdų yra savitarpio pagalbos grupės, kuriose dalyvautų tiek motinos, kurių vaikai, turintys intelekto sutrikimą, jau suaugę, tiek tokių vaikų turinčios jaunos motinos.

Išvados

Tyrimo duomenų turinio analizė išryškino motinų reakcijas ir išgyvenimus, vertinant paauglių, turinčių intelekto sutrikimų, lytiškumo raišką namų aplinkoje ir viešose vietose. Paauglių lytiškumas šeimoje dažniausiai pasireiškia piešiamais vyro ir moters kūnais, padidėjusiu polinkiu puoštis, seksualinėmis fantazijomis, nuogo kūno demonstravimu, poreikiu turėti santykius su priešingos lyties atstovais. Motinos, suvokdamos savo vaikų lytiškumo raiškos poreikį, sykiu junta susirūpinimą ir baimę dėl paauglių tapimo suaugusiaisiais perspektyvos ir jaučiasi sutrikusios situacijose, kai paaugliai nejaučia gėdos ir mėgdžioja socialiai nepriimtina elgesį. Jos supranta savo paauglių vaikų poreikius kurti santykius su priešingos lyties asmenimis, tačiau kartu nerimauja dėl jų patiklumo ir negebėjimo atpažinti grėsmes, kylančias bendraujant su kitais asmenimis. Motinos pripažįsta savo paauglių vaikų bendravimo gebėjimų ribotumą, dažniausiai atmeta galimybę jiems turėti vaikų ir kurti šeiminius santykius, tačiau tuo pat metu turi vilties, kad jų vaikai suaugę galės gyventi savarankiškai.

Paauglių lytiškumo ugdymas šeimoje motinoms kelia diskomfortą ir nepatogumą, bandydamos atlikti lytiškumo ugdytojos vaidmenį šeimoje jos dažnai jaučiasi sutrikusios. Motinos neretai abejoja pokalbių su paaugliais įvairiomis su lytiškumu susijusiomis temomis (merginos orumas, lytiniai, romantiški santykiai, meilė, vaikų gimdymas, tėvystė ir kt.) būtinybę dėl tokių pokalbių subtilumo ir sudėtingumo, taip pat dėl informančių manymu, ribotų savo gebėjimų pateikti paaugliui tuos klausimus suprantamai.

Pokalbiai ir diskusijos su paaugliais, turinčiais vidutinį intelekto sutrikimą, lytiškumo temomis reikalauja jautrumo ir nemenko šių klausimų išmanymo, todėl kyla edukacinės ir metodinės pagalbos tiek motinoms, tiek ir visai šeimai poreikis. Tyrime dalyvavusios motinos teigia norinčios išmokti suprasti ir įvertinti asmenines reakcijas

į paauglių lytinio brendimo raišką, įgyti daugiau pasitikėjimo ugdant neįgalių paauglių socialinius įgūdžius, jų saviraišką ir vertybines nuostatas, susijusias su vyro ir moters meile, draugyste, šeiminiiais santykiais. Taigi galima teigti, kad egzistuoja profesionalios edukacinės pagalbos tiek paaugliams, turintiems intelekto sutrikimų, tiek ir jų motinoms lytiškumo ugdymo šeimoje klausimais poreikis.

Motinos psichologinę ir socialinę pagalbą dažniausiai gauna pavieniui, ji būna fragmentiška, stokojama profesionalios, paauglių ir motinų poreikius atliepančios, motinų ir jų vaikų gyvenimo kokybę palaikančios specialistų pagalbos ir jų teikiamų paslaugų, taip pat neformalaus artimųjų ir visuomenės palaikymo. Socialinės pagalbos intelekto sutrikimų turinčių vaikų motinoms perspektyva sietina su jų savirealizacijos, profesinės karjeros, laisvalaikio ir atokvėpio galimybių plėtra bei šeimų, kuriose yra intelekto sutrikimų turinčių vaikų, dalyvavimo bendruomeninėje veikloje skatinimu.

Literatūra

- Beighton, C. ir Wills, J. (2017). Are parents identifying positive aspects to parenting their child with an intellectual disability or are they just coping? A qualitative exploration. *Journal of Intellectual Disabilities*, 21(4), 325–345. doi: 10.1177/1744629516656073
- Cuskelly, M. ir Bryde, R. (2004). Attitudes towards the sexuality of adults with an intellectual disability: parents, support staff, and a community sample. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 29(3), 255–264. doi: 10.1080/13668250412331285136
- Černovaitė, R. ir Bulotaitė, L. (2014). Motinų, globojančių suaugusius vaikus, turinčių intelekto sutrikimą, patirtis. *Specialusis ugdymas*, 1(30), 137–168.
- Duguay, L. (2011). Sexuality: Still a Taboo Subject? *Exceptional Parent*, 41(2), 16–17.
- Dukes, E. ir McGuire, B. E. (2009). Enhancing capacity to make sexuality-related decisions in people with an intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(8), 727–734. doi: 10.1111/j.1365-2788.2009.01186.x
- Dupras, A. ir Dione, H. (2013). The concern of parents regarding the sexuality of their child with a mild intellectual disability. *Sexologies*, 432, 149–154.
- Eastgate, G., Scheermeyer, E., Driel, M. L. ir Lennox, N. (2012). Intellectual disability, sexuality and sexual abuse prevention. A study of family members and support workers. *Australian Family Physician*, 41(3), 135–139.
- Elo, S. ir Kyngäs, H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107–115. doi: 10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x
- Gomez, M. T. (2012). The S words: sexuality, sensuality, sexual expression and people with intellectual disability. *Sexuality and Disability*, 30, 237–245. doi: 10.1007/s11195-011-9250-4
- Guroł, A., Polat, S. ir Oran, T. (2014). Views of mothers having children with intellectual disability regarding sexual education: a qualitative study. *Sexuality and Disability*, 32, 123–133. doi: 10.1007/s11195-014-9338-8

- Harader, D. L., Fullwood, H. ir Hawthorne, M. (2009). Sexuality Among Adolescents with Moderate Disabilities: Promoting Positive Sexual Development. *The Prevention Researcher*, 16(4), 17–20.
- Hubert, J. (2010). “My heart is always where he is”. Perspectives of mothers of young people with severe intellectual disabilities and challenging behavior living at home. *British Journal of Learning Disabilities*, 39, 216–224. doi: 10.1111/j.1468-3156.2010.00658.x
- Islar, A., Beytut, D., Tas, F. ir Conk, Z. (2009). A study on sexuality with the parents of adolescents with intellectual disability. *Sex Disabil*, 27, 229–237. doi: 10.1007/s11195-009-9130-3
- Karanfiloski, A. ir Trajkovski, V. (2008). Sexual education for persons with intellectual disabilities. *Дефектолошка теорија и практика*, 1(2), 55–66.
- Kijak, R. J. (2011). A desire for love: considerations on sexuality and sexual education of people with intellectual disability in Poland. *Sexuality and Disability*, 29, 65–74. doi: 10.1007/s11195-010-9184-2
- Kok, G. ir Akyuz, A. (2015). Evaluation of Effectiveness of Parent Health Education About the Sexual Developments of Adolescents with Intellectual Disabilities. *Sexuality and Disability*, 33, 157–174. doi: 10.1007/s11195-015-9400-1
- Löfgren-Mårtenson, L. (2004). May I? About Sexuality and Love in the New Generation with Intellectual Disabilities. *Sexuality and Disability*, 22(3), 197–207. doi: 10.1023/B:SEDL.0000039062.73691.cb
- Malacane, M., Beckmeyer M. A. ir J. (2016). A Review of Parent-Based Barriers to Parent-Adolescent Communication about Sex and Sexuality: Implications for Sex and Family Educators. *American Journal of Sexuality Education*, 11(1), 27–40. doi: 10.1080/15546128.2016.1146187
- Mayring, P. (2014). Qualitative Content Analysis: Theoretical foundation, Basic Procedures and Software Solution. Priega per internetą: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39517/ssoar-2014-mayring-Qualitative_content_analysis_theoretical_foundation.pdf.
- Parchomiuk, M. (2014). Social context of disabled parenting. *Sexuality and Disability*, 32(2), 231–242. doi: 10.1007/s11195-014-9349-5
- Parchomiuk, M. (2013). Model of Intellectual Disability and the Relationship of Attitudes Towards the Sexuality of Persons with an Intellectual Disability. *Sexuality and Disability*, 31(125), 125–139. doi: 10.1007/s11195-012-9285-1
- Patton, M. Q. (2001). *Qualitative evaluation and research methods* (3rd ed.) (pp. 230–242). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.
- Povilaitienė, N. ir Radzevičienė, L. (2013). Nežymų intelekto sutrikimą turinčių paauglių lytiškumo ugdymas edukacinėje ir socialinėje aplinkoje: tėvų ir pedagogų požiūris. *Specialusis ugdymas*, 2(29), 8–16.
- Purvanekienė, G. (2011). Lytiškumo formavimasis ir kultūrinė aplinka: mokinių požiūris. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 26, 22–34. doi: 10.15388/ActPaed.2011.26.2984
- Rashikj, O. ir Trajkovski, V. (2009). Sex education of persons with disabilities. *Defektoloshka teorija i praktika [Дефектолошка теорија и практика]*, 10(1–2), 7–24.

- Rourke, L. ir Anderson, T. (2004). Validity in quantitative content analysis. *Educational Technology Research & Development*, 52(1), 5–18. doi: 10.1007/BF02504769
- Rushbrooke, E., Craig D. Murray, C. D. ir Townsend, S. (2014). What difficulties are experienced by caregivers in relation to the sexuality of people with intellectual disabilities? A qualitative meta-synthesis. *Research in Developmental Disabilities*, 35, 871–886. doi: 10.1016/j.ridd.2014.01.012
- Schaafsma, D. (2013). *Sexuality and Intellectual Disability. Implications for Sex Education*.
- Servais, L. (2006). Sexual health care in persons with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 12(1), 48–56. doi: 10.1002/mrdd.20093
- Swango-Wilson, A. (2011). A meaningful sex education programs for individuals with intellectual/developmental disabilities. *Sexuality and Disability*, 29, 113–118. doi: 10.1007/s11195-010-9168-2
- Šinkariova, L., Baltutienė, A. ir Gudonis, V. (2012). Tėvų, auginančių vaikus, turinčius negalę, depresiškumo sąsajos su vaiko negalės ypatumais. *Specialusis ugdymas*, 2(27), 8–16.
- Ustilaitė, S. ir Kalinkevičienė, A. (2005). Tėvų požiūris į neįgalių vaikų lytinį ugdymą. *Specialusis ugdymas*, 2(13), 92–100.
- Vaicekauskienė, V. (2011). Specialiųjų poreikių vaikų socializacijos etiniai orientyrai. *Socialinis ugdymas*, 14(25), 31–44.

Sexual Education of Adolescents with Moderate Intellectual Disability in Family: Experience of Mothers

Stasė Ustilaitė¹, Alina Petrauskienė²

¹ Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of Sports and Health, Department of Sport Theory and Health Education, 39 Studentų St., LT-01806 Vilnius, Lithuania, stase.ustilaite@leu.lt

² Mykolas Romeris University, Institute of Educational Sciences and Social Work, 20 Ateities st., LT-08303 Vilnius, Lithuania, alina.petrauskiene@mruni.lt

Summary

The article analyses the aspects of sexual education of adolescents with a moderate intellectual disability in the family and the needs for the realisation of the role of mothers as educators. The experiences of mothers are revealed in order to understand the experiences of mothers, reactions towards the sexual maturation of the adolescents, educational efforts in the family, the search for assistance. The answers to the following problematic questions are sought: *What experiences, which are related to the sexual maturation of the adolescents and sexual education in the family, do mothers experience? What are the efforts and assistance search of mothers as sexuality educators in the family?* 8 mothers, who are bringing up children with a moderate intellect disability, participated in the study. To collect the data, *the method of focus group discussion* was employed,

qualitative content analysis was used for the data analysis. Sexual education of the adolescents with a moderate intellectual disability in the family cause discomfort and inconvenience to the mothers, they experience doubts, confusion, a burden, when performing the role of a sexual educator. Their efforts, at the time of the initiation educational conversations on such themes as the dignity of a girl, the maintenance of sexual, romantic, love relationships, childbearing and parental responsibilities with the adolescent in a family environment, are cautious and unassertive. The needs for psychological and educational preparedness of the mothers to perform the role of a sexual educator are revealed: the understanding of personal reactions to the sexual maturation of the adolescents and seksual behavior, the acquisition of confidence to develop social and self-expression skills of the adolescents with a disability, value-related attitudes regarding family ethics, a man and a woman love, friendship, family relationships. The perspective of social assistance for the mothers is related to the expansion of the possibilities for their self-realization, professional career, leisure time and relief and the promotion of the participation of their family in community activities.

Keywords: *moderate intellectual disability, sexual education in the family, mother experiences.*

Gauta 2018 01 10 / Received 10 01 2018
Priimta 2018 02 15 / Accepted 15 02 2018